

ԴԻՍԼԵՔՍԻԱՅԻ ՆԱԽԱՏՐԱՄԱԴՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ա. Գ. Գրիգորյան

*Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարանի լոգոպեդիայի և վերականգնողական թերապիայի անբիոնի
դասախոս, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու*

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ դիսլեքսիա, դիսգրաֆիա, տեսողատարածական պատկերացումներ, խոսքային և ոչ խոսքային հոգեկան գործընթացներ, հնչյունային լսողություն, կարդալու գործառնության հիմք, նախատրամադրվածություն, աճի սխալներ, հոգեֆիզիոլոգիական կառուցվածք:

Ինչպես հայտնի է, դիսլեքսիան կարդալու կարողության մասնակի յուրահատուկ խանգարում է, որը պայմանավորված է բարձրագույն հոգեկան գործընթացների թերի ձևավորմամբ և արտահայտվում է կայուն բնույթի կրկնվող սխալներով:

Վերջին տարիների հետազոտությունները ցույց են տալիս կարդալու գործընթացի խաթարման սերտ պայմանավորվածությունը ոչ միայն խոսքային խանգարումներով, այլև այնպիսի հոգեկան գործընթացների թերզարգացմամբ, ինչպիսիք են՝ մտածողությունը, ուշադրությունը, հիշողությունը, ինչպես նաև՝ տեսողատարածական պատկերացումները, տեսաշարժողական հմտությունները:

Հատուկ գրականության մեջ բերված տվյալները փաստում են, որ

կարդալու գործընթացի հոգեֆիզիոլոգիական կառուցվածքի հիմքը տեխնիկական և իմաստային կողմերի սերտ համագործակցությունն է [1; 4; 5; 8]:

Երեխաների կարդալու հմտության ձևավորումը բավականին խորությամբ ուսումնասիրված և լուսաբանված է հայրենական, ռուսական և արտասահմանյան հետազոտողների կողմից: Այն իր ձևավորման ընթացքում, անցնել մի շարք առանձնահատուկ փուլեր, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր խնդիրները և հնարները: Կարդալու հմտության ձևավորման բոլոր աստիճանները սերտորեն պայմանավորված միմյանցով, ընդ որում, ամեն հաջորդ աստիճան սկսվում է ձևավորվել նախորդ աստիճանում, իսկ յուրաքանչյուր նախորդ աստիճան կազմում է հաջորդի բովանդակությունը:

Ներկայումս մասնագիտական գրականության մեջ շատ է քննարկվում երեխաներին ավելի վաղ տարիքում կարդալ սովորեցնելու հարցը: Սակայն գրաճանաչությունը երեխայի համար նշանակալի իրադարձություն է այն առումով, որ փոխվում է նրա տարիքային առաջատար գործունեությունը, և տառաճանաչ դառ-

նալով՝ երեխան յուրացնում է բանավոր խոսքում արտաբերվող ամեն մի հնչյուն, որը գրավորում ունի իր գրաֆիկական պատկերը՝ տառը՝ գրաֆեման[2; 3; 6]:

Քանի որ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ նոր օրենքի համաձայն Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվում է տասներկուամյա միջնակարգ կրթություն՝ ուսումնական հաստատություններ են ընդունվում այն երեխաները, որոնց 6 տարին դեռևս լրացած չէ, իսկ գրաճանաչության ուսուցման նախապատրաստումն իրականանում է մինչև 7 տարեկանը, զգալի խնդիրներ են առաջանում դիսլեքսիայի հայտնաբերման, կանխարգելման, գնահատման գործընթացներում: Այսինքն՝ հաճախ չլինելով դիսլեքսիկ, երեխան թողնում է բանավոր կամ գրավոր խոսքի խանգարում ունեցողի տպավորություն, մինչդեռ նա դեռ չի յուրացրել մայրենի լեզվին բնորոշ այն գրաֆիկական համակարգը, որը թույլ է տալիս համարել նրան գրաճանաչ:

Ըստ վերջին տարիների մասնագիտական գրականության մեջ ներկայացված ուսումնասիրությունների՝ նախադպրոցականների կարդալու կարողության ձևավորման գործընթացում հիմնականում ուշադրություն էր դարձվում խոսքի զարգացմանը: Մի ժամանակ թյուր կարծիք կար այն մասին, որ եթե նախադպրոցականն ունի խոսքային խանգարում, ապա նա նախատրամադրվածություն ունի դիսլեքսիայի նկատմամբ: Այդ պատճառով հիմնականում ուշադրություն էին դարձնում այն երեխաներին, ովքեր ունեին որևէ խոսքային խանգա-

րում [1,3,7]:

Սակայն միշտ չէ, որ կարելի է ուղիղ կապ տեսնել երեխայի բանավոր խոսքի զարգացման մակարդակի և կարդալու գործընթացի արդյունավետ իրականացման միջև: Դա մասնավորապես հիմնավորվում է այն կարևոր փաստով, որ դիսլեքսիան հետևանք է հոգեկան բարձրագույն գործընթացների համակարգային խանգարման, որն ընդգրկում է ոչ միայն երեխայի խոսքային, այլև՝ ոչ խոսքային հոգեկան գործընթացները, տարածական պատկերացումները, ուշադրությունը, ինչպես նաև՝ տառի պատկերի ձևավորման գործընթացը:

Դիսլեքսիայի նկատմամբ երեխաների նախատրամադրվածության հայտնաբերումը ենթադրում է կարդալու գործընթացի հիմքում ընկած խոսքային և ոչ խոսքային հոգեկան գործընթացների ուսումնասիրմանը միտված հատուկ շտկողական աշխատանք: Այդպիսի աշխատանքները, ըստ մասնագետների, պետք է սկսել 5 տարեկանից: Կարդալու կարողության խաթարման ուշ հայտնաբերումն առաջացնում է զգալի դժվարություններ և պահանջում է երկարատև շտկողական միջամտություն: Ինքնատիպ դժվարությունների ավելի վաղ բացահայտման և իրականացվող շտկողական աշխատանքի դրական ելքի դեպքում հնարավոր է դառնում կանխարգելել երկրորդական՝ հուզական և վարքի խանգարումները [2; 8; 9;10] :

Կարդալու կարողության յուրահատուկ խանգարման՝ դիսլեքսիայի նկատմամբ հրատապ հետաքրքրվածությունը պայմանավորված

է նախադպրոցական տարիքի երեխաների բանավոր խոսքի խանգարումները ժամանակին կանխարգելելու անհրաժեշտությամբ:

Մեր կարծիքով, կարդալու ունակության ձևավորման գործընթացին արգելակում են մի շարք հոգեկան գործընթացների խանգարումներ, որոնք հանդես գալով միանգամից՝ կազմալուծում են կարդալու գործառության հիմքը:

Կարդալու կարողության խանգարումներն առաջացնում են սովորողների առաջադիմության լուրջ դժվարություններ և ամբողջապես արգելակում ընդհանուր գիտելիքների լիարժեք յուրացումը, եթե ժամանակին դիսլեքսիան չի բացահայտվում և կանխարգելվում:

Դիտարկվող խնդրի լուծման նպատակով անհրաժեշտ է մշակել համալիր ծրագիր՝ երեխաների բանավոր խոսքի ուսումնասիրման և դիսլեքսիայի նկատմամբ ռիսկի խմբի հայտնաբերման աշխատանքներն իրականացնելու համար:

2006-2008 ուսումնական տարիներին մեր կողմից իրականացվող հետազոտությունը կազմակերպվել է Երևանի թիվ 166, 278 նախադպրոցական հաստատությունների և թիվ 109, 138, 155 հանրակրթական դպրոցների բազայի հիման վրա: Հետազոտվել են նշված մանկապարտեզների ավագ խմբերի 5-6 տարեկան նախադպրոցականներ, ովքեր պատրաստվում էին հաճախել հանրակրթական դպրոց: Ընդհանուր առմամբ, հետազոտությանը մասնակցել է 84 երեխա:

Ըստ բժշկահոգեբանամանկավարժական հանձնաժողովի գնա-

հատման փաստաթղթերի՝ հաստատվել է, որ բոլոր երեխաների մտավոր զարգացումը, տեսողությունը և լսողությունը նորմայի սահմաններում են: Ուսումնասիրության սկզբում հետազոտվել է նախադպրոցականների բանավոր խոսքը, խոսքալսողական հիշողությունը և այնպիսի ոչ խոսքային հոգեկան գործընթացներ, որոնք ընկած են կարդալու կարողության ձևավորման գործընթացի հիմքում:

Հետազոտությունն սկսվում էր երեխայի հետ անցկացվող այնպիսի զրուցի և վստահության գոտու ստեղծմամբ, որն ապահովում էր երեխայի հուզական վիճակի, որոշակի դրդապատճառների, պարապմունքի նկատմամբ հետաքրքրության առաջացման, աշխատանքի մեջ ակտիվ ներգրավվելու պայմաններ:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվում էին այնպիսի խաղային և ուսուցողական հնարներ, որոնք խթանում էին երեխայի տարաթույլ գործունեությունը:

Առաջադրանքների կատարման հրահանգները երեխաներին տրվում էին բանավոր: Դրանք ներկայացվում էին երեքից հինգ համառոտ նախադասությունների միջոցով, որոնցից յուրաքանչյուրի ծավալը չէր գերազանցում վեցից յոթ բառը: Հանձնարարության պատասխանը նախադպրոցականները տալիս էին բանավոր, կամ ցուցադրում դրանց գործնական կիրառումն ընթացքը: Երեխաների բոլոր պատասխանները գրանցվում էին հետազոտության արձանագրություններում:

Հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը մեզ թույլ տվեց հե-

տագնուված բոլոր երեխաներին բաժանել 3 խմբի:

Հետագա հետազոտությունները կատարվեցին 2007-2008 ուսումնական տարում: Հետազոտությանը մասնակցեցին նույն 84 երեխաները, ովքեր այդ պահին ավարտում էին հանրակրթական դպրոցի առաջին դասարանը:

Հետազոտման ընթացքում ուսումնասիրվեց յուրաքանչյուր երեխայի կարդալու կարողության ձևավորման անհատական աստիճանը: Սա անհրաժեշտ էր նրանց բանավոր խոսքի իրական վիճակի, խոսքալսողական հիշողության և ոչ խոսքային հոգեկան գործընթացների աստիճանական ձևավորման բացահայտման համար, ինչը պատկերացում էր տալիս կարդալու հմտության զարգացման աստիճանի վերաբերյալ:

Բանավոր խոսքի, խոսքալսողական հիշողության և ոչ խոսքային հոգեկան գործընթացների հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը մեզ տվեց նախադպրոցականների յուրաքանչյուր խմբի բանավոր խոսքի բաղադրամասերի ձևավորման առանձնահատկությունները բացահայտելու հնարավորություն:

Այսպիսով, կարդալու տեխնիկական և իմաստային կողմերի ուսումնասիրությունը մեզ հնարավորություն տվեց բացահայտելու, որ առաջին խմբի աշակերտների մեծամասնությունը (92,5%) ցուցաբերում էր վերոհիշյալ հատկանիշների ձևավորվածության բավարար մակարդակ: Փորձարկվողների կարդալու առանձին, ոչ յուրահատուկ խանգարումները պայմանավորված էին այն

կարևոր հանգամանքով, որ տվյալ հմտության ձևավորման գործընթացը դեռևս վերջնականապես կայացած չէր:

Մյուս սովորողների (2,5%) կարդալու հմտության ձևավորման դժվարությունները կրում էին կայուն կրկնվող բնույթ: Կարդալու կարողության ձևավորման հիմքում ընկած խոսքային և ոչ խոսքային հոգեկան գործընթացների մանրամասն ուսումնասիրությունը հնարավորություն տվեց հայտնաբերելու, որ առաջին խմբի փորձարկվողների 2,5%-ն ունի կարդալու գործառության հիմքի ցածր աստիճան՝ արտահայտված տարածական պատկերացումների ձևավորվածության անբավարարությամբ: Այս դեպքում կարելի է ասել, որ այս աշակերտներն ունեն դիսլեքսիա:

Առաջին խմբի մյուս հետազոտվողների այդ ցուցանիշները համապատասխանում էին զարգացման ընդունված մակարդակին:

Կարդալու տեխնիկական և իմաստային կողմերի ուսումնասիրությամբ բացահայտեցին երկրորդ խմբի դպրոցականների մեծամասնության (76,4%)՝ տվյալ կարողության ձևավորվածության անբավարարությունը:

2-րդ խմբի առաջին դասարանցիների 23,6%-ը ցուցաբերեց այլ արդյունքներ: Կարդալու տեխնիկական և իմաստային կողմերի առանձնահատկությունները մատնանշում էին, որ սովորողների 18,4%-ն ուներ կարդալու կարողության նորմալ ձևավորվածության մակարդակ, իսկ աշակերտների 5,2%-ն ուներ դիսլեքսիա:

Երրորդ խմբի փորձարկվողներ

րի (100%) կարդալու իմաստային և տեխնիկական կողմերի ստուգումամբ պարզվեց, որ բացի աճի սխալներից, այս սովորողները թույլ են տալիս մեծաքանակ կոպիտ սխալներ, որոնք հանդիսանում են «դիսլեքսիկական»:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ կարդալու գործընթացի համակարգային հետազոտությունը հաստատում է այն ենթադրությունը, որ երրորդ խմբի սովորողները պատկանում են դիսլեքսիա ունեցողների խմբին:

Բացի փորձարարական խմբից, մեր կողմից ուսումնասիրվել են նույն շրջանի տարբեր նախադպրոցական հաստատություններ հաճախող ևս 84 երեխաների անձնական փաստաթղթերը, ընդ որում, այդ նախադպրոցականների խոսքի շարժընթացային զարգացումը հետազոտվել է փորձարարական խմբին զուգահեռ՝ մեկ տարի դպրոց հաճախելուց հետո:

Մեր ուսումնասիրությունները թույլ տվեցին եզրակացնել, որ ստուգողական խմբի նախադպրոցականներից շատերն ունեին նախատրամադրվածություն դիսլեքսիայի նկատմամբ, և որոշակի տոկոսային հարաբերություն էր կազմում ռիսկի այն խումբը, որը դեռևս գրաճանաչության գործընթացում կարող էր գնահատվել որպես կարդալու կարողության խանգարում ունեցող:

Մեր կատարած հետազոտությունները բացահայտեցին մեկ այլ հետաքրքիր երևույթ, ըստ որի՝ հանրակրթական և ներառական դպրոցներ հաճախող սովորողներից շատերը, որոնց փաստաթղթերի

ուսումնասիրումը նախկինում թույլ էր տալիս կարծել, որ նրանք կարող են ունենալ կարդալու կարողության տարբեր տիպի խանգարումներ, չէին առանձնացվել որպես ռիսկի խմբի երեխաներ: Վեց ամիս կամ մեկ տարի սովորելով վերոհիշյալ դպրոցում՝ հայտնվել էին Երևանի խոսքի ծանր խանգարումներ ունեցող երեխաների հ.8 հատուկ կրթահամալիրում, քանի որ նրանց հետ չէր տարվել ոչ մի հետազոտական կամ լոգաթեպական աշխատանք: Այս դպրոցի պայմաններում, ըստ համապատասխան փաստաթղթերի, նշված երեխաները գնահատվում էին որպես դիսլեքսիա կամ ԽԸԹ ունեցողներ:

Ընդ որում, մեր կողմից մշակված դիտարկվող մեթոդիկական տալիս է նախադպրոցական տարիքում այլ խոսքային խանգարումները ևս հայտնաբերելու հնարավորություն, որոնք ի հայտ են գալիս և առավել վառ արտահայտվում միայն գրաճանաչության կազմակերպման ժամանակ: Մեր կողմից ուսումնասիրված բանավոր խոսքի, խոսքալսողական հիշողության և ոչ խոսքային հոգեկան գործընթացներն ամբողջականորեն ներկայացնում են տվյալ երեխայի լեզվական կարողությունների հնարավորությունները, որոնց թերզարգացումը հաճախ նախադպրոցական տարիքում չի արտահայտվում տարբեր պատճառներով:

Ելնելով վերոհիշյալից՝ կարելի է հավաստիացնել, որ եթե ժամանակին այս 84 երեխաների հետ նախադպրոցական տարիքում տարվեր նշված հետազոտությունը, որը բացահայտում էր բանավոր խոսքի, խոսքալսողական հիշողության և ոչ

խոսքային հոգեկան գործընթացների խանգարումը, ապա նրանք ժամանակին գնահատվելով որպես խոսքային խանգարում ունեցողներ՝ կհաճախեին լոգոպեդական կետեր, կամ էլ համապատասխան հաստատություններում կստանային լոգոպեդական օգնություն, ինչն էլ նրանց հնարավորություն կտար նախադպրոցական տարիքում կանխարգելելու դիսլեքսիան:

Այսպիսով, կարդալու կարողության ձևավորման հիմքում ընկած բանավոր խոսքի, խոսքալսողական հիշողության և մի շարք ոչ խոսքային հոգեկան գործընթացների հետազոտման նպատակով հատուկ մշակված մեթոդիկական կարող է կիրառվել նախադպրոցականների դիսլեքսիայի վաղ հայտնաբերման և կանխարգելման բարդ գործընթացներում:

Հաստատված տվյալները վկայում են, որ կարդալու կարողության ձևավորումն ապահովող բանավոր խոսքի, խոսքալսողական հիշողության և ոչ խոսքային հոգեկան գործընթացների ուսումնասիրման արդյունքների վերլուծության հիման վրա առավելապես կարելի է հայտնաբերել դիսլեքսիայի առաջացման ռիսկի խումբը, ինչը մատնանշում են հետազոտության կիրառված մեթոդների արդյունքների ուսումնասիրությունները: Համաձայն դրանց՝ կարելի է հաստատել կարդալու կարողության գործառնության հիմքի զարգացման մակարդակի և կարդալու գործընթացի իրականացման առանձնահատկությունների վիճակագրական զգալի կապը:

Այսպիսով, կարդալու գործառնության հիմքի ձևավորվածության որոշման համար մշակված մեթոդիկական կարող է ծառայել նախադպրոցական տարիքի երեխաների դիսլեքսիայի առաջացման ռիսկի խմբի բացահայտմանն ու կանխարգելմանը, ինչը հիմք է տալիս դատելու տվյալ կանխարգելիչ աշխատանքի հոգեբանամանկավարժական արդյունավետության մասին:

Մեր անցկացրած հետազոտության շարունակական հեռանկարներն անպայմանորեն պետք է հաշվառեն դիսլեքսիայի մեխանիզմների պաթոգենետիկական ուսումնասիրության արդյունքները, ինչպես նաև՝ անհատական, տարբերակված մոտեցման հիման վրա ուղղված լինեն երեխաների կարդալու կարողության յուրահատուկ խանգարումների կանխարգելմանը:

Մանկավարժական նպատակաուղղված մոտեցումներն ու միջոցները ստեղծում են առաջին հայացքից ոչ այնքան բարդություններ կայացնող բանավոր հաղորդակցման կարողության խանգարումը կանխարգելելու հնարավորություն դեռևս նախադպրոցական տարիքում: Արդի ժամանակահունչ պահանջներին համապատասխան՝ կրթական բարեփոխումների շրջանակներում իրականացվող հիմնավորված լոգոպեդական միջամտությունը տալիս է կանխարգելիչ և շտկողական աշխատանքների կազմակերպման ժամանակ նոր մոտեցումների ցուցաբերման հնարավորություն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей. – СПб.: ИД «МиМе», 1997. – 286 с.
2. Лалаева Р.И. Нарушения чтения и пути их коррекции у младших школьников. СПб.: Союз, 1998. – 224 с.
3. Левина Р.Е. Недостатки произношения, сопровождающиеся нарушениями чтения и письма. // Логопедическая работа в школе. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1953. – С. 3-18
4. Журова Л.Е. Обучение грамоте в детском саду. – М.: Педагогика, 1979. – 151 с.
5. Спирова Л.Ф. Недостатки чтения у детей и пути их преодоления. // Недостатки речи у учащихся младших классов массовой школы. – М.: Просвещение, 1965. – С. 67-84.
6. Соколова Л.В. Системная организация интегративной деятельности мозга учащихся в процессе формирования навыка чтения: Дис. ... канд. биол. наук. – М., 1991. – 208 с.
7. Хватцев М.Е. Логопедия. – М: Медицина, 1959. – С. 85-98.
8. Эльконин Д.Б. Как учить детей читать. – М.: Знание, 1991. – 80 с.
9. Badian N.A. The prediction of good and poor reading before Kindergarten entry: A nine year follow-up. // Journal of Learning Disabilities, 1988, Vol. 21. – P. 98-123.
10. Miles T.R., Miles E. Teaching Needs of Seven Year Old Dyslexia Pupils. Department for Education and Science, London, 1984. – P. 40-57.

РЕЗЮМЕ

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ВЫЯВЛЕНИЕ ПРЕДРАСПОЛОЖЕННОСТИ ДИСЛЕКСИИ

А.Г. Григорян

*преподаватель кафедры логопедии и восстановительной терапии Армянского государственного педагогического университета имени Хачатуря Абовяна,
кандидат педагогических наук*

Высокая распространенность нарушений чтения у младших школьников делает актуальной проблему выявления предрасположенности к дислексии у детей дошкольного возраста. Для выявления группы риска возникновения дислексии необходимо разрабатывать специальные комплексные программы обследования дошкольников,

которые позволят определить степень сформированности устной речи, вербальных и невербальных психических функции, лежащих в основе становления навыка чтения. Комплексное изучение у детей уровня развития указанных функций поможет составить прогноз успешности формирования навыка чтения.

**THE RESULTS OF REVELATION AND RESEARCH OF DYSLEXIA'S
PREDISPOSITION**

A.G. Grigoryan

Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer of the Chair of Speech and Rehabilitation therapy Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University

A high percentage of young dyslexic school-children makes the problem of revelation of predisposition to this speech impediment a crucially vital issue. Specific complex programs are to be worked out to examine all pre-school-children and define the risk group of the origins of dyslexia. This will permit

determination of the degree of verbal and non-verbal psychological functions, which are the fundamentals of reading skills formation. The following study of the development of the functions mentioned above will help foresee successful formation of reading skills.